

I. ROZPRAWY I ANALIZY

DOI: 10.17951/et.2024.36.203

Daria Ławrynow

Instytut Języka Polskiego PAN, Warszawa, Polska

ORCID: 0000-0002-6064-353X

e-mail: daria.lawrynow@ijp.pan.pl

Językowe sposoby ukazania religii w twórczości satyrycznej Ostapa Wyszni (na podstawie publikacji ukraińsko-, polsko- i rosyjskojęzycznych)

Linguistic Portrayals of Religion in Ostap Vyshnya's Satirical Works in Ukrainian, Polish, and Russian

Abstract: The article deals with linguistic portrayals of religion in the satirical works of Ostap Vyshnya, including such devices as colloquial style, irony, allusions, the use of quotation marks, lower case, and diminutive forms. The analysis is based on publications in Ukrainian, Polish, and Russian periodical press and anthologies. The correlation between Vyshnya's satire and official Soviet propaganda is also considered.

Keywords: linguistic view of religion; Ostap Vyshnya; anti-religious Soviet press; Soviet satire

Wprowadzenie

ZSRR było państwem, w którym władza ściśle kontrolowała obieg informacji i stwarzała własne praktyki komunikacyjne. Przekaz oficjalny był też jedynym obowiązującym (Brooks 2006: 228–231; Masenko 2017: 22–23, 43–44). Organy rządzące komunikowały się ze społeczeństwem głównie za pomocą prasy, która w latach 20. i 30. była dominującym środkiem przekazu. W tworzeniu i utrwalaniu propagandowego przekazu uczestniczyli również artyści, w tym pisarze. Jednym z elementów owej propagandy były kampanie skierowane przeciwko obrzędowości religijnej w ZSRR. Religie uznawano za źródło zabobonów i rozsadnik antagonizmów społecznych.

Stąd w latach 20. pojawiają się pierwsze wydawnictwa o profilu antyreligijnym: „Ateist”, „Antireligioznik”. „Bezbożnik”, „Bezwirnyk”, „Wojowniczyj Bezwirnyk”, W 1925 r. powołany zostaje Związek Bezbożników Wojujących (od 1929 r. – także sekcja polska związku). Zajmował się on wydawaniem materiałów propagandowych (czasopism, książek, biuletynów, kalendarzy), organizacją wieców i odczytów, ponadto inicjował akcje przekształcania obiektów sakralnych w kluby, świetlice, muzea ateizmu. Wraz ze wzrostem terroru w kraju Związek Bezbożników i władze partyjne dążyły do likwidacji wszelkich „przeżytków religijnych”. Taki stan rzeczy z różnym natężeniem trwał niemal przez całe lata 30. (szerzej na temat por. np. Jewsejewa 2004; Bardileva 2011; Dębiński 2009: 16–21; Ławrynow 2023a). Utwory o tematyce antyreligijnej pojawiały się zarówno w czasopismach o takim właśnie profilu (np. polskojęzyczny „Bezbożnik Wojujący” wyd. w Moskwie w latach 1929–1935, rosyjskojęzyczne tytuły: „Bezbożnik” wyd. jako dziennik w l. 1922–1934, 1938–1942, a jako czasopismo równoległe – w l. 1926–1941, „Bezbożnik u stanka” wyd. 1923–1932, „Bezwirnyk” wyd. 1924–1935 czy ukraińskojęzyczny „Wojowniczyj Bezwirnyk” wyd. 1929–1939, więcej na temat: Stykalin, Kremenskaia 1963: 72–80, Birjukova, Golubeva, Gračeva i in. 1970: 11–34, 110–111, 133–140, 210, 229, Ławrynow 2022: 130–131), jak również w tych o szerszym profilu tematycznym (np. polskojęzyczny „Głos Młodzieży” wyd. 1925–1935, ukraińskojęzyczny „Czerwonyj perec” wyd. 1922 i potem w 1925–1935).

Zadaniem twórczości satyrycznej w ZSRR było ośmieszanie i deprecjacja tego wszystkiego, co uznawano za wrogie państwu socjalistycznemu. Obok obszernych tekstów przybliżających społeczeństwu założenia ideologiczne, bieżące zadania polityczne czy gospodarcze oraz prezentujących oficjalne poglądy na sprawy krajowe i międzynarodowe – publikowano utwory o wydźwięku humorystycznym, ironicznym, drukowano karykatury. Sam obiekt kpiny musiał wpisywać się w obowiązującą, motywowaną ideologicznie dycho- tomię swój – wróg. W 1927 r. wychodzi postanowienie Centralnego Komitetu Partii *O satyryczno-humorystycznych pismach (O satiriko-humorističeskich žurnalah)*, w którym za główne zadanie uznano „krytykę i demaskację negatywnych zjawisk przeszkadzających w naszym budownictwie [...] i wrogów klasowych oraz ich świadomych i nieświadomych współników”¹ (cyt za: Stykalin, Kremenskaia 1963: 14). W realiach radzieckich kpina była zatem rodzajem chwytu perswazyjnego zakładającego brak możliwości weryfikacji treści przez odbiorcę (por. Habrajska 2005: 118), mogła też stanowić jedną z form agresji językowej (Peisert 2004: 140).

¹ Wszystkie cytaty ze źródeł ukraińsko- i rosyjskojęzycznych – w tłumaczeniu własnym, chyba że w przypisie zaznaczono inaczej.

Celem artykułu jest omówienie językowych sposobów ukazania religii (wiary religijnej, doktryn, życia duchowego i obrzędowości) w twórczości satyrycznej Ostapa Wyszni na podstawie wybranych publikacji ukraińsko-, polsko- i rosyjskojęzycznych. Twórczość autora będzie rozpatrywana na tle radzieckiej propagandy antyreligijnej lat 20–30. Przyjęto założenie, iż „Wartościujemy, aby przekazać nasze nastawienie, nasz punkt widzenia i/lub żeby wpłynąć na postawę, względnie nastawienie odbiorcy” (Szczepaniak 2017: 59). W związku z powyższym warto, za Jadwigą Puzyniną, podjąć próbę ustalenia „jak się ono ma [wartościowanie autorskie] do poglądów w danym środowisku stereotypowych” (Puzynina 1991: 130).

Bazę źródłową niniejszej analizy stanowią utwory, w których tematyka religijna została najszerzej zarysowana, motywy sakralne stanowiły dominujący obiekt satyry: *Cud*², *Eh, jak nas kurowano...*³, *Dzik albo odyniec*⁴, *Jak powstał świat*⁵, *Diły nebesni* [Sprawy niebiańskie]⁶, *Sami tobi czudesa!* [Same cuda!]⁷, *Diwa dnes' presuszczestwennoho roždaje* (wcześniej tytuł utworu ukraińskiego kompozytora Mykoły Łysenki)⁸, *Leryhija* (tytuł to zniekształcona forma leksemu *religia*)⁹, *I mojego meda kaplja* (tytuł zaczerpnięty z bajki Kryłowa *Orzeł i pszczoła* oznaczający czyjś wkład w większe przedsięwzięcie)¹⁰, *Strasznyj sud* [Straszny sąd]¹¹, *Bożeskoje* [Boskie]¹², *Woskresenije Christowo* [Zmartwychwstanie Pańskie]¹³, *Pospieszajte, prawosławnyje!* [Przybywajcie, prawosławni!]¹⁴, *Ne podgad'te, prawosławnyje!*

² Pierwsze wydanie w języku ukraińskim w 1924 r., tu cyt. za polskim wydaniem z 1960 r., tłum. L. Susid.

³ Pierwsze wydanie w języku ukraińskim w najprawdopodobniej zbiorze zawierającym utwory z lat 1919–25, tu cyt. za polskim wydaniem z 1960 r., tłum. L. Susid.

⁴ Pierwsze wydanie w języku ukraińskim w 1946 r., tu cyt. za polskim wydaniem z 1960 r., tłum. L. Susid.

⁵ Pierwsze wydanie w języku ukraińskim w 1923 r., tu cyt. za polskim wydaniem z 1928, autor tłumaczenia nie został podany.

⁶ Pierwsze wydanie w języku ukraińskim w 1922 r., tu cyt. za wyd. z 1988 r.

⁷ Pierwsze wydanie w języku ukraińskim w 1923 p., tu cyt. za wyd. z 1988 r.

⁸ Pierwsze wydanie w języku ukraińskim najprawdopodobniej w 1925 r.

⁹ Pierwsze wydanie w języku ukraińskim najprawdopodobniej w zbiorze zawierającym utwory z lat 1919–25, tu cyt. za wyd. z 1930 r.

¹⁰ Pierwsze wydanie w języku ukraińskim w 1927 r., tu cyt. za rosyjskim wydaniem z 1970 r., tłum. A. i Z. Ostrovskih.

¹¹ Pierwsze wydanie w języku ukraińskim w 1922 r., tu cyt. za rosyjskim wydaniem z 1970 r., tłum. Ju. Vesenin.

¹² Pierwsze wydanie w języku ukraińskim w 1925 r., tu cyt. za rosyjskim wydaniem z 1970 r., tłum. A. i Z. Ostrovskih.

¹³ Pierwsze wydanie w języku ukraińskim w 1924 r., tu cyt. za rosyjskim wydaniem z 1970 r., tłum. I. Sobczak.

¹⁴ Pierwsze wydanie w języku ukraińskim w 1924 r., tu cyt. za rosyjskim wydaniem z 1970 r., tłum. I. Sobczak.

[Nie naświńcie, prawosławni!]¹⁵, *Obnowlajucja li?* [Odnawiają się?]¹⁶. Dla pełniejszej analizy tekstu cytaty podano w postaci oryginalnej, natomiast w przypisie zawarto ich tłumaczenia. Niniejszy artykuł powstał w wyniku szerzej zakrojonych prac badawczych i jest częścią cyklu wcześniejszych analiz dotyczących propagandy antyreligijnej w przedwojennej prasie radzieckiej (por. Ławrynow 2022, 2023a, 2023b). Jednocześnie jako pierwszy został poświęcony jednemu konkretnemu autorowi. Może zatem stanowić dopełnienie poprzednich prac.

Twórczości satyrycznej Ostapa Wyszni poświęcono kilka prac, wśród których można wymienić: analizę lingwistyczno-stylistyczną Borysa Pryszwy (Pryszwa 1977), „literacki portret” autorstwa Hryhorija Semenjuka (Semenjuk 2001), studia językoznawcze: Borysa Pryszwy (Pryszwa 1969, 1970), Walentyny Semyrjak (Semyrjak 2001), Tetjany Nikołaszyny (Nikołaszyna 2003) Nataliji Herety (Hereta 2007), wpływ państwa totalitarnego na twórczość pisarzy analizowała m.in. Iryna Hryhorenko (2019). Natomiast o radzieckiej propagandzie antyreligijnej pisano w opracowaniach historycznych, np. nieopublikowanej pracy dyplomowej Aleksandry Kiszki, jako pierwszej tak szeroko naświetlającej całościowy materiał czasopisma „Bezbożnik” (Kiškina 2021) oraz w pracach: Walerija Szewczenko (Ševčenko 2009), Jewgienija Łuczszewa (Lučšev 2016), Igora Kurliandskija (Kurljandskij 2011). Natomiast o Związku Bezbożników Wojujących traktuje dysertacja doktorska Swietłany Pokrowskiej (Pokrowskaja 2007). Ponadto warto wymienić artykuły Julii Moskwinej o językowych środkach wyrazu w radzieckiej prasie antyreligijnej i protestanckiej (Moskvina 2021), Aleksandra Nowoselowa i Ałły Salnikowej o antyreligijnej gazecie dla dzieci „Junyje bezbożniki” z lat 1931–1933 (Novoselov, Sal’nikova 2020), Il’ji Sidorczuka i Dmitrija Sosnitskija o treściach antyklerykalnych w czasopismach „Bezbożnik”, „Bezbożniku stanka”, „Antireligioznik” i „Ateist” (Sidorčuk, Sosnitskij 2018), Tamary Graczykowskiej o stosunku władz radzieckich do Kościoła Katolickiego i religii w dwudziestoleciu międzywojennym (Graczykowska 2022) czy tekst Elżbiety Kosobudzkiej o polskiej propagandzie antyreligijnej w okresie PRL (Kosobudzka 2012: 107–119). O propagandowym wykorzystaniu satyry antyreligijnej pisała Alisa Popowa (Popova 2021: 194–203) i Irina Cyrempilowa (Cyrempilova 2020: 208–214)¹⁷. Brak natomiast opracowań poświęconych wyłącznie tematyce religijnej w dorobku

¹⁵ Pierwsze wydanie w języku ukraińskim w 1926 r., tu cyt. za rosyjskim wydaniem z 1970 r., tłum. Ju. Wesenin.

¹⁶ Pierwsze wydanie w języku ukraińskim w 1923 r., tu cyt. za rosyjskim wydaniem z 1970 r., tłum. A. Tverskiy.

¹⁷ Zob. też szerzej na ten temat w: Ławrynow 2023a: 130; Ławrynow 2023b: 38–40.

literackim Wyszni. Niniejszy artykuł stanowi zatem pierwszą tego typu analizę.

* * *

Ostap Wysznia (właśc. Pawło Hubenko, 1889–1956) był ukraińskim radzieckim felietonistą, autorem tekstów satyrycznych. Publikował zbiory tematycznych humoresek – tzw. *usmiszky*: m.in. wiejskie, myśliwskie, literackie, zagraniczne, jak również krótkie satyryczne utwory w czasopismach takich jak np. „Trudowa hromada”, „Narodna wolja” (wyd. w URL), „Wisti WUCVK”, „Seljans’ka prawda”, „Czervonyj perec” (wyd. w USRR). Należał do czołówki ukraińskich humorystów I poł. XX w., jego twórczość cieszyła się dużą popularnością wśród czytelników (Hryhorenko 2019: 87; Halczenko 2020: 6). Jego dzieła były też tłumaczone z języka ukraińskiego – głównie na rosyjski. Natomiast w języku polskim najpierw pojawiały się one sporadycznie w radzieckiej prasie polskojęzycznej lat 20., a w 1960 r. w PRL wydano zbiór pt. *Myśliwskie ramotki*. Pomimo popularności na przełomie lat 20–30. Wysznia był również obiektem krytyki. Oskarżano go o „petlurowskie sympatie” (początkowo wspierał Petlurę, służył też w armii Ukraińskiej Republiki Ludowej, za co został na krótko aresztowany w 1920 r.), zarzucono mu zbyt niepoważny zdaniem krytyków charakter twórczości, stał się ofiarą fałszywych donosów. W końcu, w 1933 r. doszło do aresztowania. Wtedy też wymuszono na nim przyznanie się do „udziału w organizacji kontrrewolucyjnej” (Hal’czenko 2020: 6–8). Wysznia trafił do gułagu, gdzie pracował w redakcji więziennej gazety „Sewernyj gornjak”. Został zwolniony dopiero w 1943 r., a jego pełna rehabilitacja nastąpiła w 1955 r. Twórczość omawianego autora od początku miała humorystyczny charakter. W latach 20. tworzył głównie satyry obyczajowe, częstym elementem był tu humor sytuacyjny. Wysznia wykpiwał zabobony, zacofanie, pijaństwo, nieumiejętne prowadzenie gospodarstwa, biurokrację, dbanie wyłącznie o prywatne interesy. Przepiętna humorem i autoironią była też jego autobiografia z 1927 r. opisująca życie i działalność w URL. W niemal całej swej długoletniej twórczości żartował również z poszczególnych grup zawodowych, np. pisarzy, pracowników teatru, myśliwych, urzędników, pracowników rolnych. W 1926 r. opublikował utwór popierający radziecką politykę korenizacji¹⁸

¹⁸ Korenizacja – polityka narodowościowa ZSRR w latach 1920–30 polegająca na wspieraniu języków i kultur lokalnych w poszczególnych republikach radzieckich. Miejscowe języki uzyskiwały oficjalny status w urzędach, oświacie, kulturze. W ten sposób władze radzieckie starały się umocnić swój status w poszczególnych regionach, jak również propagować idee socjalistyczne wśród ludności (Lazarovyč 2013).

pt. *Ukrajinizujemy*’ [Ukrajinizujemy się], natomiast w latach 40., najprawdopodobniej pod wpływem nacisków aparatu represji, obiektem ironii stali się działacze ukraińskiego ruchu narodowego (np. zbiór *Samostijna dirka* [Niepodległa dziura], 1945–1946). Po II wojnie jego utwory w coraz większym stopniu współgrają z oficjalną propagandą. Wykpiwano w nich egoizm, partykularyzm i biurokracizm, którym przeciwstawiono idealistyczny obraz przodowników pracy, robotników, wizje przemian gospodarczych na wsi. Wpływ na ich tematykę mogły mieć wcześniejsze represje wobec autora (Hal’čenko 2020: 6–24; Hryhorenko 2019). W twórczości Wyszni motywy religijne pojawiały się głównie w latach 20. – zarówno w autorskich trawestacjach biblijnych, których bohaterami są chrześcijańscy święci i osoby boskie, jak również w satyrach obyczajowych traktujących o życiu codziennym wsi, w których kanoniczna wiara przeplata się z ludowymi przesądami i zabobonami. Traktowano te zjawiska równorzędnie – jako różne przejawy tego samego „zacofania”. W omawianych utworach satyra obyczajowa często przeplatała się z motywami religijnymi, co dodatkowo miało uwypuklać dychotomię stare tradycyjne życie – nowy radziecki świat. Co ciekawe, tego typu utwory omawianego autora były wydawane zarówno w okresie wzmożonej propagandy antyreligijnej (lata 20–30.), jak również później, także po upadku stalinizmu.

Graficzne środki deprecjacji

Jednym z mechanizmów deprecjacji obiektów kultu oraz pojęć ze sfery sacrum był sposób ich zapisu. W radzieckich wydaniach leksemy *Bóg*, *Matka Boska* czy *Ewangelia* zostały zapisane małą literą, co odpowiadało oficjalnej polityce językowej i stanowiło popularny zabieg językowy ówczesnej propagandy radzieckiej. Ponadto Wysznia stosuje cudzysłów w odniesieniu do takich słów ze sfery sakralnej, jak *cud*, *objawienie*, *modlitwa*, *święty*, *zmarłychwstanie*. Służyło to obniżeniu rangi, ukazaniu umowności ukazywanych zjawisk i zdystansowaniu się autora wobec opisywanego obiektu.

Mieszanie stylów wypowiedzi

Kolejnym z językowych sposobów ukazania religii w twórczości Wyszni było jej ośmieszanie poprzez posłużenie się językiem potocznym przy opisie tematyki sakralnej. Powodowało to rozdźwięk pomiędzy formą a treścią: „Tym razem [...] nie *Ojciec nasz*, lecz *Zdrowaś*. . . trzeba trzykrotnie palnąć” (Wysznia 1960: 121), „[...] te rozmaite «łzy Boże wierzbiny», różne tam

«objawienia», «odnowy obrazów świętych» czy też «krew boska» z krzyża w Kalinówce – to zwyczajnie mięta z bobrem w porównaniu z cudem w Lentracie” (Wysznia 1960: 126); [...] *з’явилася матір божя преподобниця й промовила: – Іване! Висякай носа та оголоси всім вірним, що на цім полі мають поставити тисячу шістсот штук дерев’яних хрестів! Важких хрестів, дубових хрестів!*¹⁹ (Wysznia 1988: 169), *Бог так і зробив... Послав Гаврила, той зійшов, як у євангелії пишеться, на діву, – і маєте Ісуса Христа*²⁰ („Bezwirnyk” 1/1925, s. 8). Mamy tu sytuację, o której pisała również Grażyna Habrajska w odniesieniu do języka prasy politycznej: „zderzenie stylów, które prowadzi do ośmieszenia/zlekceważenia przeciwnika politycznego, a tym samym pomniejszenia jego wartości i wzmocnienia własnej” (Habrajska 1994: 58).

Innym zabiegiem służącym wzmocnieniu efektu komicznego było przeciwstawienie sferze sacrum realiów współczesnych autorowi. Ma to na celu dodatkowe ukazanie nieprzystawalności pojęć religijnych do nowego – w domyśle lepszego radzieckiego świata. I tak w utworze pt. *I mojego meda kaplja* opisano przygotowania cerkwi do uczczenia rocznicy rewolucji październikowej. Wymagały one zaadaptowania całego obrzędu do nowej rzeczywistości:

... Выходит дьякон, в красных ризах, затканых пятиконечными звездами, и возглашает басом:

– Про-о-о-ле-тарши всех стран, со-е-ди-ня-а-а-йтесь!..

Священник с алтаря:

*– Да здравствует пролетарская революция ныне и присно и во веки веков*²¹ (Višnja 1970).

Zmianie ulegają także intencje modlitewne:

*За СССР, УССР, БССР, ЗССР и прочие ССР господу помолимся! (... Господи, помилуй!) [...] За рабов божиих – ВУЦИК, [...], Госплан, [...] ГПУ господу помолимся! [...] «Ножницы», борьбу с самогоном, сокращение штатов, налоги [...] Христу-богу предадим!*²² (Višnja 1970).

¹⁹ „[...] objawiła się Matka Boska Przenajświętsza i przemówiła: – Iwanie! Wymarkaj się i ogłoś wszystkim wiernym, że mają na tym polu postawić tysiąc sześćset sztuk drewnianych krzyży!”

²⁰ „Bóg [...] posłał anioła Gabriela, ten zstąpił, jak to w ewangelii napisano, na Dziewicę – i macie Jezusa Chrystusa”.

²¹ „... Wychodzi diakon w czerwonych szatach liturgicznych ozdobionych pięcioramiennymi gwiazdami i rozpoczyna басом: – Про-о-о-ле-таршусе wszystkich krajów, łączcie się! Kapłan z ołtarza: – Niech żyje rewolucja proletariacka teraz i zawsze i na wieki wieków”.

²² „За ZSRR, USRR, BSRR, RSRR i inne SRR do boga się modlimy! [...] За рабов божих – Всzechukraiński Centralny Komitet Wykonawczy [...], Państwowy Komitet Planowania [...], Państwowy Zarząd Polityczny do boga się modlimy! [...] «Ноżyце cenowe», walkę z самогоном, redukcję etatów, podatki [...] – Chrystusowi-bogu zawierzamy!”.

Do obrządku włączono ponadto pieśni socjalistyczne, a język utworu stanowi połączenie tradycyjnego języka liturgicznego ze współczesnym, charakterystycznym dla przedwojennego ZSRR. Na podobnym schemacie oparto utwór pt. *Diły nebesni*. Mamy tu dialog Boga z archaniołem Michałem, którego ten pierwszy posłał do ZSRR „namaścić nową władzę”. Prowadzi to do nieporozumień z „ludźmi radzieckimi” podczas wizyty Michała w ich ojczyźnie:

– Ангел я... – Кваліфікований? Якого цеху? [...] – А в професійній спілці працюєте? На голодних одчисляете? [...] – Я ж і кажу: миропомазати вас хочу, благодаті бог посилає через мене. [...] – Ага... Он що... Сам не можу вирішити. Лишть заяву... Треба проголосувати. [...] Товариші! Тут ось ангел од бога, хоче миропомазати. Як бути? На мою думку, треба скласти комісію з представників наркомінспекції, наркомпроду й жінвідділу... [...] ²³ (Wysznia 1988: 52–53).

Ów utwór opiera się także na grze słów poprzez zestawienie sakralnego – w domyśle przestarzałego języka z tym codziennym, co także uwypukla dychotomię stare – nowe: – Я не цеху. Лижи ми ангельські... – Лико дерете? Ага... А в професійній спілці працюєте? На голодних одчисляете? [...] – Я миропомазати... З миром я... – А я, – каже, – хіба з боєм?... І я з миром ²⁴ (Wysznia 1988: 52–53). Natomiast humoreska pt. *Strasznyj sud* przedstawia sceny Sądu Ostatecznego, na który Bóg zwołuje ludzkość z pomocą komisji mieszkalnictwa. Sąd został ukazany w formie przesłuchania duchownych prawosławnych przez Boga. Ci tłumaczą się m.in. ze sprzyjania przeciwnikom władzy bolszewickiej, czyli z tego, o co zazwyczaj byli oskarżani w oficjalnych źródłach propagandowych. Dodatkowo Wysznia stosuje tu komiczne odwołania do zoomorficznej symboliki znanej z Biblii: metropolita Tichon nazywa siebie „owieczką pokorną” i „barankiem”, Bóg jednak określa go mianem „capa”. Obaj stosują przy tym formy staroruskie, co podkreśla „archaiczny” charakter dialogu: *Баран есмь, Цап еси ти*. Sprawę ostatecznie rozstrzyga *начетсанупр хлевов* [naczelnik administracji weterynaryjno-sanitarnej chlewów (bożych)] – Jerzy Zwycięzca, który negatywną charakterystykę duchownych również buduje za pomocą metafor

²³ „– Jestem aniołem... – Wykwalifikowanym? Jakiego cеху? [...] A należycie do związku zawodowego? A na głodnych odliczacie? [...] – Kiedy mówię wam: namaścić was chcę, bóg przeze mnie posyła błogosławieństwo [...] – Aha, ot co... Ja sam nie mogę decydować. Proszę zostawić podanie... trzeba zagłosować. [...] Towarzysze! Tutaj anioł od boga chce namaścić. Co zatem? Moim zdaniem należy zwołać komisję z przedstawicieli inspekcji Komisariatu Ludowego, Komisariatu Ludowego Do Spraw Zaopatrzenia i Oddziału Kobięcego... [...]”.

²⁴ „Ja nie jestem z cеху. Lico [oblicze] me niebiańskie... – Łyko zdzieracie? Aha... A należycie do związku zawodowego? A na głodnych odliczacie? [...] – Ja namaścić... pokój wam... – Pokój? – mówi – A ja to niby zbrojnie? Też pokojowo...”.

odzwierzęcych, ale połączonych z prześmiewczą stylizacją na język specjalistyczny: *На основании долгих наблюдений выяснилось: поведением – лисы, характером – волки, телом – кабаны [...] Отец – Распутин, мать – ведьма с Лысой горы. Питаются рыбой. Сибирская язва не берет...*²⁵. Po jego „raporcie” Bóg stwierdza: „I kto tu wypasa?”, po czym rezygnuje z Sądu Ostatecznego na rzecz... trybunału na ziemi, który wyda stosowne wyroki (Višnja 1970). Mamy tu zatem zestawienie współczesności i archaiczności – zarówno na poziomie językowym, jak i fabularnym. Ostatnia scena może też stanowić werbalizację przekonania o wyższości sądów radzieckich nad tymi o charakterze kanonicznym, wyznaniowym. Ostatnie zostały aluzyjnie sparodiowane. W przytoczonych utworach przedstawiono zatem obraz bezradności osób boskich wobec zastanej rzeczywistości i presupozycję nieadekwatności pojęć religijnych w nowych socjalistycznych realiach.

W utworze pt. *Cud* autor opisuje natomiast „zdarzenie nadprzyrodzone” polegające na tym, iż krowa i jej właścicielka zamieniły się miejscami. Jedną z pierwszych oznak „przemiany” było to, iż „[krowa] Łysa ludzkim głosem do Boga się zwraca: «I zmartwychwstanie Pan i w proch zamieni nieprzyjacioły swoje»”. Ów „cud” miał być „miętą z bobrem” w porównaniu ze znanymi wcześniej objawieniami religijnymi (Wysznia 1960: 126–127). Za pomocą przytoczonego potocyzmu i wraz z zastosowaniem opisu opartego na absurdzie Wysznia sugeruje niepoważny charakter wiary we wszelkie zjawiska nadprzyrodzone. Podobna alogiczność zawiera się też w trawestacji biblijnego motywu stworzenia świata:

Był on nigdzie... Nic jeszcze wówczas nie było, a na tym niczym — siedział bóg... Latał... gdzie latał niewiadomo... Bo wtedy powietrza nie było... Ale latał, bo przecież on bóg... A skoro jest on bogiem, znaczy mógł on latać, chociaż nie było gdzie latać... [...] Skrzydła go bolą, chociaż i skrzydeł żadnych nie miał... („Głos Młodzieży” 49/1928, s. 4).

Oprócz wymienionych wyżej zabiegów autor często używa zdrobniałych czy potocznych – a przez to „zdesakralizowanych” form imion i nazw osób świętych: *Гаврюша* („Bezvirnyk” 1/1925, s. 8), *Маруся*, *Ілько*, *Михась* (Wysznia 1988: 51–54), *Юрко* (Vyšnja 1988: 56), *боженька* (Višnja 1970).

Formy aluzyjne

Autor często stosuje aluzje sugerujące, iż wiara religijna stanowi jedynie źródło zysku dla osób duchownych, a dla ludności jest pretekstem do

²⁵ „Na podstawie długich obserwacji ustalono: z zachowania – lisy, z charakteru – wilki, fizycznie – dziki [...] Ojciec – Rasputin, matka – wiedźma z Łysej Góry. Odżywiają się rybą. Odporne na wąglika...”

zachowań społecznych czy niezgodnych z zasadami wyznawanej wiary. Desakralizacji służyło tu również ośmieszające, niekiedy absurdalne zestawienie wydarzeń biblijnych i sytuacji z życia codziennego. Często teksty zawierały presupozycję o rzeczywistym – bardziej przyziemnym charakterze zdarzeń uważanych przez wierzących za cudowne:

*Здорово эта икона чудотворила и начудотворила большие дома, мельницы, маслобойни, сады, коров, лошадей, птицы всякой и десятин, десятин, десятин. . . [. . .] А чудотворная пятаки собирала, «чудеса» творила, что ни год обзаводилась либо новым алмазом, либо новыми десятинами. . .*²⁶ (Višnja 1970).

[. . .] *А якби бога не було, що б тоді попи їли? Раз годує – значить, є. І годує, хвала йому, не погано. . . [. . .]*²⁷ (Wysznia 1930: 192–193).

*Обновилась у одного человека икона. Не было раньше в его закромах ни крошки. А вот после «обновления» так и начало зерно в его амбар ломиться, так и полетели к нему паяльницы и деньги, что уж и не вместиются нигде, пришлось батюшке половину отдать! Разбогатели оба: и батюшка и тот человек. . . Разве ж это не чудо? Так что все это – истинная правда»*²⁸ (Višnja 1970).

Одну чарку, вторую, третью, четвертую. . .

И с каждой чаркой:

– Христос воскрес!

– Воистину!..

– Христос воскрес!

– Воистину!..

*Видите. . . Значит, это не бредня, что Иисус Христос воскрес из мертвых. . .*²⁹ (Višnja 1970).

²⁶ „Porządnie ta ikona czyniła cuda i nacudaczyła [wokół monasteru] wielkie domy, młyny, olejarnie, sady, krowy, tpaćtwo wszelkie i dziesięciny, dziesięciny, dziesięciny. . . [. . .] I cudowna ikona zbierała po pięć kopiejek, «cuda» tworzyła, co roku fundowała sobie to nowy brylant, to nowe dziesięciny. . .”. *Dziesięcina* w tym miejscu oznacza „2. Dawną rosyjską miarę powierzchni gruntu równa ok. 1,1 hektara” (WSJP 2007, data dostępu: 08.01.2024).

²⁷ „Bo jakby boga nie było, to co by wtedy popi jedli? Karmi ich – znaczy, że jest. I karmi, chwala mu za to, nienajgorzej [. . .]”.

²⁸ „U pewnego człowieka cudownie odnowiła się ikona. Wcześniej nie miał w swym spichlerzu ani okruszyny. A tuż po «odnowieniu» ziarno samo zaczęło mu się sypać, [. . .] i pieniądze – tak, że już nie ma gdzie tego wszystkiego trzymać – trzeba było oddać połowę ojcu duchownemu! Obaj się wzbogacili: i pop, i ów człowiek. . . Czyż to nie cud? . . . Przecież to wszystko szczerą prawdą”.

²⁹ „Po jednym kieliszku, drugim, trzecim, czwartym. . . A przy każdym kieliszku: – Chrystus zmartwychwstał!

– Prawdziwie zmartwychwstał!

– Chrystus zmartwychwstał!

– Prawdziwie zmartwychwstał!

Widzicie. . . czyli to jednak nie jest kłamstwo, że Jezus Chrystus zmartwychwstał. . .”.

Sugestie dotyczące merkantylnych pobudek współgrały z przedwojenną radziecką oficjalną propagandą, która kreowała negatywny obraz chciwych duchownych tworzących fałszywe „cuda” celem zysku oraz uznawała święta religijne za okazję do pijaństwa i rozpusty (por. Ławrynow 2022: 132–134, 136).

W innym miejscu autor sugestywnie opisuje przypadek uważanej za pobożną i skromną wiejskiej dziewczyny, która zaszła w ciążę w niejasnych okolicznościach:

*Різні невіри, різні протипопівці усіма силами намагаються довести, що Христа на світі не було, що байка то все, що діва Марія породила Христа від святого духа. А воно те все не така вже й байка, як добре та гаразд до його придивитися та як слід обміркувати. Треба знати тільки, якого до діви духа послати...*³⁰ („Bezvirnyk” 1/1925, s. 8).

Tutaj aluzyjnie zaznaczono rozdźwięk pomiędzy deklarowanymi wartościami a rzeczywistym sposobem życia, posłużono się przy tym dogmatem o Niepokalanym Poczęciu.

Parodia, ironia, kpina

Kolejnym zabiegiem służącym dyskredytacji wiary religijnej było posłużenie się ironią i kpiną. Mamy tego przykład w utworze pt. *Eh, jak nas kurowano...* o wiejskiej znachorce leczącej głównie za pomocą modlitw i zaklęć. Modlitwy są określane jako „leki”, ich treść jest wzorowana na autentycznych ludowych „zaklęciach od chorób”, a „skuteczność” ukazana w następujący sposób: „Bądźcie pewni, że jak nie pomrzecie, to żyć będziecie... [...] Działają jak gumowa opaska na krwotok. Jak tylko wypowiedziecie te słowa, to krew ustanie w try miga” (Wysznia 1960: 121–122). Autor zestawia „modlitwy” z oficjalną medycyną, opatrując je ironicznym komentarzem:

[...] baba Pelasia jest bardziej prochfesorska od samego prochfesora. Bo cóż prochfesor czy dochtór? Tylko z książek potrafią chorych leczyć. [...] Leczenie «sojasznicy» ma swoją logikę. [...] babka Pelasia i to potrafi. A Ministerstwo Zdrowia ani nie umie, ani nie potrafi. Ono tylko urzędza rozmaite nikomu nie potrzebne lecznice ginekologiczne, domy położnicze i temu podobne ośrodki. Wyrzuca niepotrzebnie kupę forsy... (Wysznia 1960: 118, 124).

Utwór zamyka konkluzja, sugestywnie wskazująca na prawdziwych beneficjentów sytuacji zdrowotnej na wsi: „Sądzę, że gdyby ich było nieco mniej

³⁰ „Różni niedowiarkowie, różni antyklerykałowie starają się udowodnić, że nie było na świecie Chrystusa, że to wszystko bujda, że Maryja dziewica narodziła od ducha świętego. A jeśli się dobrze przyjrzeć, to nie bujda. Trzeba tylko wiedzieć, jakiego ducha do dziewicy posłać”.

[ośrodków medycyny ludowej – DŁ], to by popy nie zarabiali tyle na «sorokouście» czyli nabożeństwie czterdziestodniowym za umarłych” (Wysznia 1960: 125). W innym miejscu autor kpi z „żarliwej modlitwy” z „zamierzchłych czasów” – również wzorowanej na ludowych zaklęciach – która ma gwarantować sukces w trudnym polowaniu na dzika (Wysznia 1960: 59–60). Zestawienie modlitwy z „czasami zamierzchłymi” może sugerować jej przestarzałość, ukazywać ją jako domenę „ludzi pierwotnych” i zacofanych. W podobnym tonie Wysznia napisał utwór pt. *Sami tobi czudes!* o swoistej rywalizacji Boga i Diabła na „cuda”. Za pomocą parodii „cudownej” historii wyśmiewa on pozostałości zabobonów wśród aktywistów radzieckich, którzy według oficjalnej propagandy powinni być ateistami:

Ось що пише «Червоне село» про те, що чортяка по селах творить: «В одному селі сидять комсомольці на зборах і дискутують, чи є бог та чорт, чи нема. Вирішили: нема. Коли – гульк! – панок. «Є, – каже, – бог! Обидва ми є!» Дивляться, а в панка різьки випинаються, випинаються. І хвіст росте, росте, росте. Комсомольці – ходу! [...] Є ж прекрасний спосіб од чортів: голова зборів хай чита «Да воскреснет бог», – секретар – «Отче наша», а найдужчий з присутніх підходить ззаду та: «Господи, благослови!» – і по уху!»³¹ (Vyšnja 1988: 169).

W utworze *Ne podgad’te, prawosławnyje!* autor kpi natomiast z biesiadnego charakteru świąt religijnych, którym towarzyszyć miały bójki i pijatyki:

Святые знали, [...] когда и какой иконе чудотворной объявиться... В уборку урожая никто из них не объявлялся... [...] Вот одно только это и неудобство храмовых праздников... А так – время подходящее, чтобы и икалось, и пелось, и чтобы из носа кровь капала... Подходящая, одним словом, пора – «пострадать за веру православную»...³² (Višnja 1970).

Ironiczny charakter ma także tytuł oraz tematyka omawianego wyżej utworu – *Diwa dnes’ presuszczestwennoho roždaje*. Mamy tu groteskowe zestawienie dogmatu o Niepokalanym Poczęciu ze skandalem obyczajowym – nieplanowaną ciążą niezamężnej dziewczyny. Podobną wymowę ma podtytuł utworu *Jak powstał świat*: „Praca naukowa. Właściwiej – naukowo-popularna”.

³¹ „Oto co pisze «Czerwone село» o tym, co diabeł po wsiach wyrabia: «W jednej wsi siedzą komsololcy na zebraniu i dyskutują, czy jest Bóg i diabeł, czy nie. Zadecydowali, że nie ma. Aż tu – bach! – zjawia się panek, i mówi «Bóg jest, obydwaj my jesteśmy!». Patrzą, a jemu różki wychodzą. I ogon rośnie, rośnie... Komsomolcy – w nogi! [...] A jest doskonały sposób na diabłów: przewodniczący zebrania niech czyta «Niech powstanie Bóg», a sekretarz – «Ojczcie nasz», a najmocniejszy z obecnych podchodzi od tyłu: «Boże, błogosław!» – i po uchu!”

³² „Święci wiedzieli [...] kiedy i którą ikonę ogłosić cudowną... Podczas zbiorów urodzaju nikt z nich się nie objawiał [...] Jest to tylko jedna niedogodność świąt cerkiewnych. A tak poza tym – czas jest właściwy dla tego, żeby czkać, śpiewać, i żeby krew się z nosa lała... Jednym słowem, пора właściwa – «cierpieć za wiarę prawosławną»...”

Również za pomocą ironii w humoresce pt. *Pospieszajcie, prawosławnyjcie!* Wysznia werbalizuje dychotomię charakterystyczną dla oficjalnej doktryny ideologicznej przeciwstawiającą edukację wierze religijnej:

*Вот такое диво около Борисполя. А чудо то господь послал за то, что бориспольцы не очень в школу ходят, выдерживают... Хотя и хочется ребенку в школу, а батько и мать [...] не пускают. Вот господь и наградил их чудом*³³ (Višnja 1970).

Sugestywny sposób opisu – charakterystyka językowa osób boskich i świętych

Dyskredytacji czy wykpieniu ważnych dla wierzących postaci służy również sugestywny sposób opisu zachowań osób boskich czy świętych:

*– Кого не слушае? Ме-е-не-е?! Та я його! Гукни Ілька! Хай грім робить! Світли блискавку! Я їм покажу! [...] – Ісус прохав не турбувати: Євангелію переробляе. У тім місці, де ото: «Аще тебе хто вдарить по правій, підстав тому й ліву», – переробив: «Аще тебе хто вдарить по правій щоці, схопи мерцій ломаку й побий її на йому, сужиному синові, до цурки». [...] А в нас там Юрко на гармонію грає та такої веселої приспівує: Ех, Распутіна любила, // До Распутіна ходила // Саша д’поздно вечерком!*³⁴ (Wysznia 1988: 53–54),

– I bodaj cię licha wzięto! – Jak nie wrzaśnie [Bóg]: – Niech będzie niebo! Niech będzie firmament! [...] A na ósmy dzień wstał, spojrzat i pokiwał głową. – Och, co też ja narobiłem!...” („Głos Młodzieży” 49/1928, s. 4).

Poprzez przytoczone w dialogach użycie wykrzyknień i czasowników takich jak np. *wrzaśnie* wykreowano obraz Boga impulsywnego i zapalczywego. W odniesieniu do Jezusa posłużono się kolokwializmami opisującymi jego autorskie *przeróbki* tekstów Ewangelii. Służyło to podkreśleniu jego rzekomo prawdziwej natury – daleko odbiegającej od obrazu biblijnego. Natomiast w informację o św. Jerzym wpleciono stylizowaną na ludową piosenkę o Rasputinie – kochanku ostatniej carycy. Tworzy to komiczny rozdźwięk między świętością postaci a przypisywanym jej przez autora rozrywkowym sposobem życia.

³³ „A oto jakie dziwy w okolicy Boryspola. Otóż bóg posłał cud za to, że mieszkańcy nie za bardzo chodzą do szkoły, opierają się... Chociaż dzieci chcą do szkoły, a tatulek i matka [...] nie puszczają. Toteż bóg nagroził ich cudem”.

³⁴ „[Bóg]: – Kogo nie słuchają? Mniecee?! Już ja im! Wołaj Il’ka! Niech robi grzmot! Niech błysnie piorunem! Ja im pokażę! [...] – Jezus prosił nie przeskadzać – ewangelię przerabia. Tam, gdzie: «Lecz jeśli cię kto uderzy w prawy policzek, nadstaw mu i drugi», – przerobił na: «Lecz jeśli cię kto uderzy w prawy policzek, złap rychło pałkę i połam ją w drobny mak na tym sukusynu. [...] A u nas tam Jurko gra na harmonii i tak wesolo podśpiewuje: Eh, Rasputina ljubyła, // Do Rasputina hodyła// Sasza d’pоздно weczерком!”.

Podsumowanie

Ostap Wysznia stosował zróżnicowane środki językowe, których celem była kreacja ośmieszającego obrazu religii. Należały doń: mieszanie stylów językowych, użycie potocyzmów, zapis małą literą leksemów związanych z wiarą (Bóg, Ewangelia), posłużenie się cudzysłowem i formami zdrobniałymi imion osób świętych, groteskowe zestawienia motywów sakralnych i realiów radzieckich, zarówno na poziomie językowym, jak i fabularnym, częste użycie ironii, kpiny, humorystyczny i aluzyjny sposób opisu, mający demaskować naturę religii. W swoich utworach często przeplatał satyrę obyczajową z motywami sakralnymi, co tworzyło komiczny groteskowy obraz, a dodatkowo wypuklało dychotomię między starym tradycyjnym (przedrewolucyjnym) życiem a nowymi radzieckimi realiami. Zrównanie doktryny wiary z ludowymi „zabobonami”, kreowanie obrazów osób duchownych jako chciwych i merkantylnych, a wierzących – jako zacofanych i prymitywnych – współgrało z ówczesną propagandą radziecką lat 20. i 30., piętnującą wszelkie przejawy życia religijnego. Satyra Wyszni miała jednak łagodniejszy charakter oraz bardziej przystępną i lżejszą formę aniżeli oficjalne publikacje prasowe. Te ostatnie często odwoływały się do terminologii walki i konfliktu, miały charakter piętnujący i *stricte* perswazyjny. Tymczasem twórczość omawianego autora nie pełniła też funkcji ściśle dydaktycznej, nie było w niej również odwołań wprost do marksizmu-leninizmu. Wysznia wyśmiewał nie tylko samą wiarę religijną, ale też zastaną rzeczywistość – przepełnioną zarówno „przeżytkami zabobonu”, jak i biurokratyzmem. Zarazem jednak sposób przedstawienia osób boskich, duchownych czy wierzących często odpowiadał kreowanemu w oficjalnych przekazach propagandowych, np. w trawestacjach biblijnych czy korespondencjach terenowych o rzekomych skandalach w środowisku osób duchownych oraz o „przeżytkach ciemnoty” (w domyśle – wiary religijnej czy przesądów ludowych) na wsi, publikowanych w prasie o profilu antyreligijnym (por. szerzej na ten temat w: Ławrynow 2022: 129–140; Ławrynow 2023a: 129–142).

Literatura

- Bardileva Julija P., 2011, *Antireligioznaja propaganda na Evropejskom Severe Rossii po materialam žurnalov «Antireligioznik» i «Bezbożnik» (1925–1941 gg.)*, „Vestnik SPBGU” ser. 2, vyp. 3, s. 42–49.
- Birjukova Marija E., Golubeva Ol’ga D., Gračeva Irina B. i in. (red.), 1970, *Gazety SSSR 1917–1960. Bibliografičeskij spravočnik*, t. 1, Moskwa: Izd. «Kniga».
- Brooks Jeffrey, 2006, *Ljudy, kotorye ne čitajut gazet, nado moral’no ubivat’ na meste*, [w:] *Sovetskaja vlast’ i media. Sbornik statej*, red. Hans Guenther, Sabine Khensgen, Sankt-Petersburg: Akademičeskij proekt, s. 228–241.

- Cyrempilova Irina S., (2020): *Antireligioznaja agitacija i propaganda v 1920-je gody: formy, opyt i effektivnost'*, „Vlast” ser. 28, vyp. 5, s. 208–214.
- Dębiński Józef, 2009, *Kościół katolicki na Białorusi na przełomie XX i XXI wieku*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 92, s. 15–37.
- Graczykowska Tamara, 2022, *Klecha, księżulek, opryszek w sutannie: uwagi o antyreligijnej polityce władz radzieckich wobec Kościoła katolickiego w okresie międzywojennym (na materiale moskiewskiej gazety Trybuna Radziecka)*, „Roczniki Humanistyczne” t. LXX, z. 7, s. 203–219.
- Habrajska Grażyna, 1994, *Wykorzystanie ironii do walki politycznej*, [w:] *Język a kultura*, t. 11, *Język polityki a współczesna kultura polityczna*, red. Janusz Anusiewicz, Bogdan Siciński, Wrocław: Towarzystwo Przyjaciół Polonistyki Wrocławskiej, s. 58–66.
- Habrajska Grażyna, 2005, *Nakłanianie, perswazja, manipulacja językowa*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Litteraria Polonica” 7(2), s. 91–126.
- Halczenko Serhij, 2020, *Ostap Wysznia. Newesele zytlja*, Charkiw: Folio.
- Hereta Natalija, 2007, *Hramatyczni ta psycholinhwistyczni osoblywosti czuzoho mowlennja (na materiali tworiw Ostapa W)*, „Mowoznawczy studiji”, č. 2, s. 160–164.
- Hryhorenko Iryna, 2019, *Tvorczist' Ostapa Wyszni pid tyskom totalitaryzmu: zmina mystec'koji koncepciji vid «Czukrenu» do «Samostijnoji dirky»*, „Naukowyj czasopys Nacional'noho pedahohičnoho universytetu imeni M. P. Drachomanowa serija 08: Filolohiczni nauky (mowoznawstwo i literaturoznawstwo)”, wyp. 12, s. 87–95.
- Jewsiejewa Tetjana, 2004, *Dijał'nist' spilky „wojownyzych bezwirnykiw” Ukrajiny pid čas sucil'nyji kolektywizaciji 1929–1933 rr.*, „Problemy istoriji Ukrainy: fakty, sudžennja, pośuky; zb. nauk. prac”, nr 11, s. 303–331.
- Kiškina Aleksandra, 2021, *Antireligioznaja propaganda na stranich žurnala «Bezbožnik»*. *Diplomová práce*, Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav východoevropských studií.
- Kosobudzka Elżbieta, 2012, *Propaganda językowa jako narzędzie walki władz PRL z Kościołem katolickim na Lubelszczyźnie*, „Rocznik Lubelski” XXXVIII, s. 107–119.
- Kurljandskij Igor, 2011, *Stalin, vlast', religija*, Moskwa: Kučkovo pole.
- Lazarowycz Mykola W. 2013, *Istoriya Ukrainy*, Kyjiv: Znannja, <https://subj.ukrlit.com/istoriya-ukra%20ni-lazarovich-m-v/> [data dostępu: 20.01.2023].
- Lučšev Jevgenij, M. 2016, *Antireligioznaja propaganda v SSSR: 1917–1941 gg.*, Sankt-Petersburg: «Informacionno-tehničeskoe agenstvo Ritm».
- Ławrynow Daria, 2022, *Kreowanie negatywnego obrazu instytucji religijnych w polskojęzycznej propagandzie radzieckiej okresu międzywojennego (na podstawie czasopisma „Bezbożnik Wojujący”)*, „LingVaria” t. 17, nr 2(34), s. 129–140.
- Ławrynow Daria, 2023a, *Językowy wizerunek osób duchownych w czasopiśmie „Bezbożnik Wojujący” (Moskwa, 1929–1935)*, „Język Polski” z. 1, s. 129–142.
- Ławrynow Daria, 2023b, *Trawestacje biblijne jako element propagandy antyreligijnej na przykładzie tekstów prasowych w języku polskim, rosyjskim i ukraińskim z lat 1924–1932*, „Prace Językoznawcze” XXV/4, Olsztyn 2023, s. 37–52.
- Masenko Larysa, 2017, *Mova radjans'koho totalitaryzmu*, Kyjiv: Klio.
- Moskvina Julja, 2021, *Hudožestvenno-vyrazitel'nyje sredstva religioznogo diskursa v anti-religioznoj i protestanckoj periodike sovet'skogo perioda*, „Mir nauki, kul'tury, obrazovanija”, 2(87), s. 575–577.
- Nikolaszyna Tetjana I., 2003, *Morfolohični zasoby reprezentaciji funkcional'no-semantyčnoji katehoriji porivnannja u «Wysznevyh usmishkah» Ostapa Wyszni*, „Problemy fonetyky, funkcional'noji hramatyky i lnhvodydaktyky”, s. 43–53.

- Novoselov Aleksandr L., Sal'nikova Alla, 2020, «*Pop s kulakom svarganili "čudo": anti-religioznaja propaganda na stranicah detskogo žurnala «Junyje bezbožniki»*, „Sovremennaja nauchnaja mysl'”. Naučnyj žurnal NII istorii, ekonomiki i prava” № 2, s. 80–86.
- Peisert Maria, 2004, *Formy i funkcje agresji werbalnej. Próba typologii*, Wrocław: Wydawnictwo UWr.
- Pokrovskaja Svetlana V., 2007, *Sojuz voinstvujuščih bezbožnikov SSSR: organizacija i dejatel'nost' (1925–1947). Dissertacija kand. ist. nauk.*, Moskwa: Moskovskij gosudarstvennyj oblastnoj universitet.
- Popova Alisa A., 2021, *Svjaščennaja istorija v satiričeskom žanre sovetskoj antireligioznoj propagandy 1920–h gg.*. „Vestnik Omskogo universiteta. Serija «Istoričeskie nauki»” t. 8, № 4 (32), s. 194–203.
- Pryszwa Borys H., 1969, *Tvorennja kontrastnyh sliv jak zasib humoru v tvorah Ostapa Vyšni*, „Mowoznawstvo” № 1, s. 64–67.
- Pryszwa Borys H., 1970, *Slovesni zasoby humoru Ostapa Wyszni*, „Mowoznawstvo” № 2, s. 81–86.
- Pryszwa Borys H., 1977, *Zasoby humoru v tvorah Ostapa Wyszni. Linhvostylistycznyj analiz*. Kyjiv: Vyszczza szkola.
- Puzynina Jadwiga, 1991, *Jak pracować nad językiem wartości?*, [w:] *Język a kultura*, t. 2, *Zagadnienia leksykalne i aksjologiczne*, red. Jadwiga Puzynina, Jerzy Bartmiński, Wrocław: Wiedza o Kulturze, s. 129–137.
- Semenjuk Hryhorij, 2001, «*Nikoly ne smijavsja bez ljubovi...» Sztryhy do literaturnoho portreta Ostapa Wysni*, Kyjiv: Biblioteka ukrajincja.
- Semyrjak Walentyna D., 2001, *Mowne wyrażennja neverbal'nyh komponentiv spilkuвання u humoreskah Ostapa Wysni*, „Wisnyk № 2: Filolohični nauky” s. 109–112.
- Sidorčuk Il'ja V., Sosnitskij Dmitrij A., 2018, *Pamjat' o dopetrovskej Rusi v sovetskoj antireligioznoj periodike (1920-je – načalo 1930-h gg.)*, „Meždunarodnyj naučno-issledovatel'skij žurnal” 9 (75), č. 2, s. 71–74.
- Stykalin Sergej I., Kremenskaja Inna, 1963, *Sovetskaja satiričeskaja pečat' 1917–1963*, Moskwa: Gos. izdatel'stvo polit. literatury.
- Szczepaniak Jacek, 2017, *Wartościowanie jako praktyka komunikacyjna (na przykłdzie tekstów prasowych z dziedziny gospodarki i ekonomii)*, „LingVaria” 2 (24), s. 57–69. DOI: 10.12797/LV.12.2017.24.04.
- Ševčenko Valerij 2009, *Junye bezbožniki protiv pionerov*, Moskwa: Alistorus.
- Višnja Ostap, 1970, *Božeskoje. Ateističeskije i bytovyje jumoreski 20-h godov*, <https://proxy.flibusta.is/b/254110/read> [data dostępu: 30.01.2023].
- WSJP – *Wielki słownik języka polskiego PAN*, red. Piotr Żmigrodzki, Kraków 2007, <https://wsjp.pl/> [data dostępu: 08.01.2024].
- Wysznia Ostap, 1930, *Usmiszky*, t. 1, Kyjiv: Deržtrest «Kyjiv-Druk».
- Wysznia Ostap, 1960, *Myśliwskie ramotki*, przeł. L. Susid, Warszawa: Iskry.
- Wysznia Ostap, 1988, *Zibrannja tworiw u 4 tomach, t. 1: Usmiszky, feljetony, humoresky 1919–1925 rokov*, Kyjiv: Vyd. hud. literatury Dnipro.

Źródła prasowe

- „Bezvirnyk” 1/1925
 „Głos Młodzieży” 49/1928

Streszczenie: Przedmiotem badania w artykule są językowe sposoby ukazania religii w twórczości satyrycznej Ostapa Wyszni. Omówione zostały zróżnicowane środki językowe kreujące określony obraz religii (wykorzystanie języka potocznego, ironii, aluzyjny sposób opisu, zapis małą literą, posłużenie się cudzysłowem i formami zdrobniałymi). Autorka analizuje teksty satyryczne opublikowane w ukraińsko-, polsko- i rosyjskojęzycznych źródłach prasowych oraz antologiach. Ponadto przeanalizowano związki między twórczością Wyszni a oficjalną propagandą radziecką.

Słowa kluczowe: językowy obraz religii; Ostap Wysznia; radziecka prasa antyreligijna; satyra radziecka